

Turiny

Pratarmė 9

Prologas 15

1 SKYRIUS. Irenos Sendler vaikystė ir jaunystė	23
2 SKYRIUS. Dr. Radlińskos merginos	40
3 SKYRIUS. Tos gėdos sienos	63
4 SKYRIUS. Jaunimo ratelis	85
5 SKYRIUS. Skambutis dr. Korczakui	98
6 SKYRIUS. Geto griaunamoji jėga	110
7 SKYRIUS. Kelias į Treblinką	128
8 SKYRIUS. Geroji <i>Umschlagplatz</i> fėja	146
9 SKYRIUS. Paskutinioji mylia	165
10 SKYRIUS. Pasipriešinimo judėjimo agentai	179
11 SKYRIUS. <i>Żegota</i>	194
12 SKYRIUS. Prarajos link	215
13 SKYRIUS. Alos kova	234

14 SKYRIUS. Szuchos alėja	251
15 SKYRIUS. Irenos egzekucija	271
16 SKYRIUS. Varšuvos sukilimas	287
17 SKYRIUS. Kaip viskas baigėsi	298
EPILOGAS. Irenos Sendler dingimo istorija, 1946–2008 m.	305
<i>Pabaigos žodis: autorės pastaba dėl knygoje pateiktos istorijos</i>	311
<i>Padėka</i>	315
<i>Knygoje minimų žmonių sąrašas</i>	319
<i>Išnašos</i>	329
<i>Literatūros šaltiniai</i>	369

Pratarmė

Krokuva, 2009 m.

Kai pirmą kartą lankiausi Lenkijoje (maždaug 2009 m.), maniau, kad tai bus atostogos. Mano brolis su žmona dirbo JAV valstybės departamente ir jau keletą metų buvo pragyvenę Krokuvoje; prieš tai jų šeima kurį laiką gyveno Vroclave. Jie savo akimis regėjo, kaip vyksta šalies integracija į Europos Sąjungą ir sparti antroji pokomunistinė transformacija. Jų dvyniai, tada dar kūdikiai, mokėsi pirmųjų lenkiškų žodžių, o mano svainė buvo už miesto įsikūrusios tarptautinės mokyklos direktorė.

Formaliai visi trys esame katalikai, bet, manau, religijos nėra vienas niekada nepraktikavome. Krokuva, kitaip nei Varšuva, nebuvo bombarduojama ir nušluota nuo žemės paviršiaus baigiantis Antrajam pasauliniam karui, tad jos senamiesčio architektūroje daug kur atsispindi katalikiškas paveldas. Tai gražus ir tam tikrais atžvilgiais vis dar viduramžiškas miestas. Bet jame nedaug vietų, tokių išpūdingų kaip istorinis žydų kvartalas Kazimieže, į kurį turistai vyksta pamatyti Oskaro Schindlerio fabriko ir vingiuotų gatvių, kuriose nufilmuotos Spielbergo filmo *Schindler's List* („Šindlerio sąrašas“) scenos. Kita vertus, norint įsivaizduoti, kaip penktajame dešimtmetyje atrodė Varšuvos ge-

tas, keliauti į Varšuvą nėra prasmės, nes ten jo išliko labai mažai. Getas sunaikintas 1943 m. pavasarį. Po kiek daugiau nei metų įvykus Varšuvos sukilimui, Lenkijos sostinė buvo beveik visiškai sulyginta su žeme – nesugriuvo vos dešimt procentų joje stovėjusių pastatų. Taigi Varšuva iš esmės yra modernus miestas.

Tais metais, kai lankiausi Lenkijoje, vienas svainės vadovaujamoje mokykloje vykdytas stambaus masto kapitalinis projektas ėjo į pabaigą; buvo statomas mokyklos miestelis ir aptveriamas tvora. Svainė juokavo, kad leidžia dienas daugiausia bardama vietinių statybininkų brigadas, ir buvo sukaupusi spalvingą lenkiškų keiksmų arsenalą. Sklypas, kuriame vyko darbai, iki tol daug metų buvo kalvota dirbamoji žemė, ir viename jo pakraštyje vidury laukų ošė giraitė, o vėliau iškilo tolokai viena nuo kitos esančios užmiesčio sodybos. Kai mudvi stovėjome giraitės pakraštyje, aš išdrįsau lyg tarp kitko paklausti, kam giraitė priklauso ir kodėl jos jau daug dešimtmečių niekas neprižiūri. Akimirką patylėjusi, svainė atsiduso ir atsakė: „Netoli nuo čia riedėjo traukiniai į Aušvicą. Ne tiksliai čia, bet šiose apylinkėse.“

Svainė papasakojo, kad giraitėje nieko nėra, tik medžiai, krūmai ir pievos, ir kad iš pradžių ji ten vaikštinėdavo. Bet lapkričio pirmąją, Visų Šventųjų dieną, visoje Lenkijoje laikomasi tradicijos vakare uždegti žvakes ant mirusiųjų kapų. Tik pirmąją mokyklos atostogų dieną, pamačiusi pakelėje palei giraitės pakraštį šviečiant daugybę degančių žvakių, ji suprato, kad čia bus įvykę kažkas siaubinga.

Vėliau iš vietinių ji sužinojo, kad 1945 m., baigiantis karui, Raudonoji armija išstūmė besitraukiančius vokiečius. Raudonosios armijos pasirodymas Lenkijos žmonėms nekėlė jokio džiaugsmo. Tą žiemą Krokuvoje nedaug moterų – nuo moksleivės iki seniausios *babcios* – išvengė sovietų kareivių vykdytų

prievartavimų. Nedaug vokiečių, susidūrusių su sovietų kariuomene, vėl perėjo sieną ir sugrįžo namo. Visoje Lenkijoje vyko šimtai niekur nė nepaminėtų skerdynių, tokių kaip šios. Šalį valdant komunistams, niekas nebūtų išdrįšęs giraitėje uždegti nors vieną žvakę, bet dabar viskas yra kitaip. Vis dar likę gyvų senyvo amžiaus vyrų ir ypač moterų, prisimenančių anuos laikus. „Čia taip yra visur, – liūdnai pasakė svainė. – Visa Lenkija – lyg nepažymėtos kapinės, ir ką galima daryti, jei ne palikti praeitį palaidotą?“

Sugrįžome į mokyklą. Į koridorių iš visų pusių sklido smagūs laimingų pradinukų balsai. Galvojau apie čia mirusius vokiečius ir į Aušvicą vedančius bėgius bei pasakojimus apie mažus vaikus, kuriuos išplėšdavo iš motinų glėbio ir tėkšdavo į plytų sienas. Galvojau apie savo mažąją dukterėčią ir sūnėną ir tai, kad nudėčiau bet ką, kas taip pasielgtų su mano vaikais. Po kelių dienų brolis manęs paklausė, ar norėčiau pamatyti Aušvicą. Atsakiau, kad ne.

Po kelerių metų mano svainė viena pirmųjų man papasakojo „moteriškosios lyties Schindlerio“, Irenos Sendler – arba lenkiškai (šioje kalboje moterų pavardės turi moterišką galūnę) Irenos Sendlerowos, – istoriją. Tie du pokalbiai, nors ir nesusiję erdvės ir laiko prasmėmis, vis dėlto yra šios knygos ištakos. Niekada nesugebėjau išnarplioti gijų, siejančių Irenos Sendler istoriją su tuo, ką jutau matydama tą apleistą žemę Lenkijoje ir girdėdama vaikų balsus. Rašydama lioviausi mėginusi tą padaryti.

Savo gimtinėje Irena Sendler šiandien laikoma heroje, tiesa, tokia ji paskelbta tik šaliai nusimetus komunistų jungą. Jos istorija, kaip ir daug kitų Lenkijoje įvykusių istorijų, ne vieną dešimtmetį gulėjo tyliai palaidota. Su draugais ir atsidavusių bendradarbių komanda Irena Sendler pro vokiečių sargybinius

ir žydų policininkus gabeno iš Varšuvos geto mažus vaikus, paslėptus lagaminuose ir medinėse dėžėse. Ji padėjo mažiems vaikams ir moksleiviams pasprukti per nešvarią ir pavojingą miesto kanalizaciją. Ji dirbo su žydų paaugliais, tarp kurių buvo daug keturiolikos ar penkiolikos metų merginų ir kurie drąsiai kovėsi ir žuvo per geto sukilimą. Be viso to, mylėjo žydą, kurį ji ir draugai, nuolat kankinami nerimo, slapstė iki karo pabaigos. Irena buvo trapus žmogus geležine dvasia – metro ir penkiasdešimties centimetrų ūgio moteris, prasidėjus karui bebaigianti trečią dešimtį, kovėsi su patyrusio generolo veržlumu bei nuovoka ir savo pėstininkais pavertė dešimtis eilinių žmonių, gyvenusių įvairiose Varšuvos vietose, išpažinusių skirtingas religijas.

Irena Sendler išgelbėjo daugiau nei dvejų tūkstančių žydų vaikų gyvybes, paskui už pagalbą žydams buvo areštuota ir kankinama gestapo. Prisiimdama didžiulę riziką, laikė sąrašą su vaikų vardais, kad tėvai po karo juos susirastų. Suprantama, ji negalėjo žinoti, kad daugiau nei devyniasdešimt procentų jų žus – daugiausia Treblinkos koncentracijos stovyklos dujų kameroje. Taip pat ji, pasižymėjusi kraštutiniai kairiosiomis pažiūromis ir visą gyvenimą buvusi socialistė, negalėjo žinoti, kad dėl jos veiklos karo metais jos pačios vaikai taps komunistų valdžios taikiniu.

Turiu pažymėti, kad Irena Sendler neabejotinai buvo herojė, pasižymėjusi didžiule, kone protu nesuvokiama moraline ir fizine stiprybe, tačiau ne šventoji. Jei knygoje ją pateikčiau kaip šventąją, tai sumenkinčiau tikrąjį jos priimtų itin žmogiškų sprendimų sudėtingumą ir sunkumą. Ieškant informacijos ir kalbantis su pašnekovais Izraelyje ir ypač Lenkijoje, iš per karą išlikusių gyvųjų Varšuvoje man ne kartą teko išgirsti tokius žodžius: „Nemėgstu kalbėtis apie anuos metus su tais, kurie jų

nepergyveno, nes nepergyvenęs negali suprasti, kodėl žmonės priėmė būtent tokius sprendimus ar kodėl už juos sumokėjo būtent tokią kainą.“ Irenos meilės reikalai buvo komplikuoti ir chaotiški, ji nelabai suvokė, kad nėra gera žmona ar dukra. Ji į didžiulį pavojų statė savo silpną ir ligotą motiną ir tai nuo jos slėpė. Irena buvo neatsargi ir kartais trumparegė, labiau linkusi matyti smulkmenas, o ne bendrą vaizdą, ir retkarčiais jos altruizmas net būdavo atmieštas savanaudiškumu. Susilaukusi vaikų, buvo aplaidi ir nerūpestinga motina, bet kartu ir herojė (nors šio žodžio nemėgo), ir ydų turinti vidutinybė. Tačiau pasižymėjo tokiu ryžtingumu ir teisingumu, kad savo pavyzdžiu paskatino kitus žmones būti geresnius, nei šie būtų buvę kitomis aplinkybėmis, ir drauge nuveikti tai, kas reikalavo doros bei drąsos.

Rašydama šią knygą, likau sužavėta ir tų „kitų žmonių“, dešimčių vyrų ir ypač moterų, tylomis prisidėjusių prie Irenos darbų, drąsa. Irena buvo sakiusi, kad dėl kiekvieno vaiko, kurio gelbėjimą ji organizavo, Varšuvoje savo gyvybėmis rizikavo vidutiniškai dešimt žmonių. Be jos bendražygių drąsos ir pasiaukojimo niekada nieko nebūtų pavykę išgelbėti. Tiems, kurie padėjo Irenai, teko priimti neišmatuojamai sunkius sprendimus – juk viena bausmių už pagalbą žydui buvo visos gelbėtojo šeimos nužudymas jo akivaizdoje, pradedant nuo vaikų. Kančia, patiriama regint gyvenimo trapumą, savaime suvokiama bet kam, mylinčiam vaikus, daugelis Irenos pagalbiniųkų turėjo mažų vaikų. Vis dėlto nė vienas iš tų, kurių buvo dešimtys, nė karto neatsisakė Irenai padėti vykdyti jos misiją. Nė vienas, kartą pabrėžė Irena, niekada neatsisakė priimti žydu vaiko.

Štai tokia Irenos Sendler, jos išgelbėtų vaikų ir dešimčių drąsių „kitų žmonių“ istorija. Taip pat tai ir lenkų tautos istorija, sudėtinga ir kartais tamsi, tačiau kupina drąsos. Jei jums pasi-

rodys, kad šios knygos pradžioje per daug vardų, supraskite, jog pasakoju tik labai nedidelio skaičiaus tų, kurie padėjo Irenai, istorijas. Supraskite ir tai, kad kuo arčiau būsite knygos pabaigos, tuo, deja, vis mažiau vardų perskaitysite. Tų žmonių istorijas pasakoju todėl, kad noriu juos visus pagerbti bent taip. Jų gyvenimai, o kai kurių ir mirtys, parodo, ką gali eiliniai žmonės, kai susiduria su blogiu ir baisybėmis.

Prologas

Varšuva, 1943 m. spalio 21 d.

Szuchos alėja. Irena Sendler žinojo, kur ją veža. Durys užsitrenkė, ir juodas kalėjimo automobilis pajudėjo. Jai buvo duotos vos kelios minutės apsirengti, tad miegant susitaršę jos šviesūs, trumpai kirpti plaukai liko nešukuoti.

Janka Grabowska paskutinę akimirką atbėgo daugiabučio priekinio kiemo takeliu, nešina Irenos batais, ir, nepabijojusi suerzinti gestapininkų, pametėjo juos jai. Irenai nė netoptelėjo jų užsirišti. Galvoje sukosi tik viena mintis: ji privalanti išlikti rami ir išlaikyti akmeninį, nieko nesakantį veidą. Nė lašo liūdesio veide. Tokį paskutinį patarimą savo vaikams duodavo žydės motinos, pavesdamos juos svetimų žmonių globai. Irena nebuvo žydė, bet ir jai reikėjo stengtis neparodyti nė trupučio liūdesio.

Jokiu būdu negaliu leisti jiems suprasti, kad man yra dėl ko bijoti. Jokiu būdu negaliu leisti jiems suprasti, kad bijau. Irena mintyse vis kartoją šiuos žodžius. Jei jie įtars, ką ji slepia, tai jos laukiantys kankinimai bus dar žiauresni.

Bet Irena *bij*ojo. Labai *bij*ojo. 1943 m. rudenį nacių okupuotoje Lenkijoje nebuvo baisesnių žodžių nei „Szuchos alėja“. Galbūt ir visoje Europoje per Antrąjį pasaulinį karą nebuvo bai-

sesnių žodžių nei šie du. Tai buvo gestapo centrinės būstinės Varšuvoje adresas. Grėsminga pastato išorė, rodos, idealiai derėjo prie vokiečių siekių. Šio klaikaus pastatų komplekso koridoriuose aidėdavo tardomųjų klyksmai. Tie, kuriems pavyko iš ten išeiti gyviems, vėliau prisiminė viduje tvyrojusį stiprų baimės ir šlapimo kvapą. Du kartus per dieną, prieš pat vidurdienį ir anksti vakare, juodi sunkvežimiai iš Pawiako kalėjimo, kur buvo sulaikymo kameros, punktualiai atvažiuodavo paimti sumuštų ir suluošintų kūnų.

Irena spėjo, kad dabar šiek tiek po šešių. O gal jau pusė septynių. Netrukus virš Varšuvos ims kilti vėlyva spalio saulė. Bet Irena buvo nemiegojusi ištisas valandas, kaip ir visi, kurie praeitą naktį buvo jos bute. Janka, patikima ryšininkė ir brangi draugė, vakare buvo atėjusi atšvęsti Šv. Irenos dienos nedideliame Irenos šeimos ratelyje. Pavalgiusios šaltos mėsos ir pyrago gabalėlių, nusilpusi Irenos motina ir pasisvečiuoti atvykusi teta nuėjo į miegamąjį. Janka buvo praleidusi komendanto valandos pradžią ir turėjo pasilikti nakvoti. Ji ir Irena, jaunos moterys, susėdo svetainėje ir ilgai nėjo miegoti. Jiedvi šnekučiavosi, gurkšnodamos arbatą ir gėrimus su vaisių sultimis.

Po vidurnakčio Irenai ir Jankai pagaliau pavyko užsnūsti, ir trečią nakties jos jau kietai miegojo lovose, kurias buvo atsinešusios į svetainę. Bet Irenos motina Janina, gulėjusi galiniame kambaryje, negalėjo sumerkti akių. Kaip Janina džiaugėsi, girdėdama nerūpestingą Irenos ir jos draugės murmesį per miegus! Ji matė įtampos kupiną dukters veidą ir žinojo, kad Irena prisiėmusi milžinišką riziką, tad labai dėl jos nerimavo. Skausmas nedavė Janinai miegoti, ir ji pasinėrė į savo mintis. Staiga tamsoje išgirdo garsą, iš kurio suprato, kad kažkas ne taip. Iš laiptinės atsklido sunkiais batais apautų kojų žingsniai. *Irena! Irena!* Jani-

nos šnibždesys prasismelkė į Irenos sapnus. Irena iškart pašoko iš miegų, pajuto didelį nerimą motinos balse ir iškart suprato, kas vyksta. Tos kelios akimirkos, per kurias ji turėjo išsibudinti, buvo lemiamos visoms bute nakvojusioms moterims ir galėjo arba kainuoti gyvybes, arba jas išsaugoti.

Paskui kilo triukšmas – vienuolika gestapininkų ėmė trankyti buto duris ir reikalauti įleisti. Nustėrusi Irena burnoje pajuto keistą metalo skonį, o išgąstis kilo ir slūgo jai kažkur po šonkauliais bangomis, lyg elektros srovė. Patekę vidun, vokiečiai keletą valandų svaidėsi grasinimais ir plūdosi, plėšė pagalves ir traukė kamšalą, kuitėsi po visas kertes ir ardė spinteles. Jie lupo grindų lentas ir laužė baldus.

Bet kažkaip nerado sąrašų su vaikų vardais ir adresais.

Irenai dabar rūpėjo tik tie sąrašai. Jie buvo tik plonos, skystos rūkomojo popieriaus skiautelės, nedaug didesnės nei popierinių nosinaičių draiskanos. Tos skiautelės buvo dalis Irenos slaptosios katalogavimo sistemos. Jose Irena savo sugalvotu kodu surašė vardus ir adresus kai kurių iš tūkstančių žydų vaikų, kuriuos kartu su draugais išgelbėjo nuo nacių ir kuriuos vis dar slėpė ir išlaikė Varšuvoje, ir ne tik joje. Pačią paskutinę akimirką, kai vėzdais daužomos durys buvo beišvirstančios, Irena švystelėjo sąrašus kitoje virtuvės stalo pusėje stovėjusiai Jankai, kuri užtikrintai susikišo juos į savo didelę liemenėlę giliai po pažastimi. Jei jie apieškotų Janką, tikrai būtų viskas baigta. Būtų net dar blogiau, jei patikrintų Jankos butą, kuriame ši buvo priglaudusi keletą žydų. Irena negalėjo patikėti, kad vokiečiai patys pradangino svarbiausius įkalčius – lyg užkerėta spoksojo, kaip nedidelė rankinė su padirbtais tapatybės dokumentais ir pluoštais pasipriešinimo judėjimo finansavimui skirtų pinigų atsiduria po baldų nuolaužomis. Tą akimirką jai norėjosi tik pulti ant kelių.

Ir kai paaiškėjo, kad gestapas areštuoja tik ją, o Jankos ir motinos – ne, jai iš laimės kone apsvaigo galva. Bet ji suvokė, kad viduje kylantis juokas yra pavojingai atmieštas isterija. *Renkis*, – pasakė sau. – *Renkis ir greit nešdinkis iš čia*. Tad kol gestapininkai nepersigalvojo, ji apsimovė gerokai padėvėta sijoną, kuri vos prieš kelias valandas buvo padėjusi virtuvėje ant kėdės atlošo, užsisagstė megztinio sagas taip greitai, kaip galėjo, ir basa išėjo iš buto į rudens ryto šaltį. Net nepastebėjo, kad yra be batų, kol nepribėgo Janka.

O dabar, ties kiekvienu kampu siūbuojant automobiliui, jai atsirado laiko apmąstyti padėtį, kurioje atsidūrė. Be abejonės, anksčiau ar vėliau jie nužudys ją. Irena tą jau suprato. Jos istorija baigsis štai taip. Žmonės nesugrįždavo iš Szuchos alėjos ar geto kalėjimo Pawiako, kuriame areštuotieji buvo laikomi tarpais tarp luošinančių tardymų. Nesugrįždavo ir iš koncentracijos stovyklų, tokių kaip Aušvicas ar Ravensbriukas, kur būdavo deportuojami niekuo nekalti „išgyvenusieji“. O Irena Sendler nebuvo nekalta.

Sedanas staigiai pasuko dešinėn ir vis dar miegančiu miestu nuvažiavo pietryčių kryptimi. Tiesiausias kelias būtų važiuojant link dar prieškarinio laikais nutiestų plačių alėjų; pirma reiktų judėti į vakarus, o paskui – į pietus nuo dykynės, kur kadaise buvo žydų getas. Pirmaisiais nacių okupacijos metais Irena per dieną į getą įeidavo ir iš jo išeidavo kai kada net tris ar keturis kartus, kaskart rizikuodama būti areštuota ar nužudyta vietoje, ir bandydavo padėti išgelbėti kai kuriuos buvusius bendramokslus, jų žydų tautybės dėstytojus... ir tūkstančius mažų vaikų. Dabar, 1943 m. pabaigoje, ten likę tik griuvėsiai ir nuolaužos. Tai žydų niūni vieta, daugybės žmonių kapavietė. Getas buvo sulgyintas su žeme po pavasarį įvykusio žydų sukilimo, o Irenos draugę Alą

Gołab-Grynberg pasiglemžė tas pragaras. Pogrindyje šnabždamsi, kad Ala tebėra gyva, kali priverčiamųjų darbų stovykloje Poniatovoje ir priklauso vienai jaunų kovotojų grupei, slapta planuojančiai bėgti iš stovyklos. Irena vylėsi, kad, pasibaigus šiam barbariškam karui, Ala sugrįš ir pasiims savo dukrelę Rami iš našlaičių prieglaudos, kurioje Irena ją paslėpė.

Kalėjimo automobilis pravažiavo pro kelis pastatus, nuo kurių į šiaurę kažkada stovėjo Lenkijos laisvasis universitetas. Šią įstaigą, kaip ir daug kitų, palietė karas. Irena socialinio darbuotojo specialybę įgijo kitame miesto gale, Varšuvos universitete, bet ketvirtajame dešimtmetyje gana dažnai lankydavosi Lenkijos laisvojo universiteto studentų miestelyje, ir būtent ten dėstytojos Helenos Radlińskos dėka susiformavo pasipriešinimo judėjimo dalyvių kuopelė. Prieš pat okupaciją kuopelę sudarė beveik vien tik dr. Radlińskos merginos. Dabar šios moterys priklausė gerai organizuotam bebaimių žmonių tinklui, kurio atsiradimui įtakos turėjo ir dėstytoja. Gestapą labai domino būtent šis tinklas. Irena dabar buvo ką tik įžengusi į ketvirtąją dešimtį, bet jos mergaitiška išvaizda ir lieknas kūnas darė apgaulingą įspūdį. Gestapininkai sučiupo vieną svarbiausių Lenkijos pogrindžio veikėjų. Irena tegalėjo tikėtis, kad vokiečiai to nežino.

Šalia Irenos įsispraudęs kareivis ilgais odiniais batais ir susivijusiu botagu bei lazda atrodė išsiblaškęs. Košmariška gestapininkų naktinė pamaina ėjo į pabaigą. Irena sėdėjo kitam jaunam gestapininkui ant kelių ir spėjo, kad vaikinai ne vyresnis nei aštuoniolikos ar devyniolikos. Ji net pamanė, kad gestapininkai snaudžia. Irenos veidas buvo ramus, bet galvoje mintys vijo viena kitą. Reikėjo taip daug ką apgalvoti, o laiko ji turėjo tiek mažai.

Janka puikiai žinojo, kokie svarbūs tie sąrašai – ir kokie pavojingi. Jei jie būtų atrasti, prasidėtų egzekucijų virtinė. Gestapas

sumedžiotų žydų vaikus. Jie nužudytų lenkų vyrus ir moteris, sutikusius rūpintis vaikais ir juos slėpti. Zofia ir Stanisławas. Władysława ir Izabela. Maria Palester. Maria Kukulska. Jaga. Jie nužudytų ir jos motiną, nors ta silpna, prie patalo prikaustyta moteris galėjo tik spėlioti apie slaptą veiklą, kuria užsiima Irena. Vokiečiai griežtai laikėsi kolektyvinių bausmių politikos. Jie sušaudydavo ištisas šeimas, nusizengus vieninteliui jų nariui. Irena ir vėl pajuto, kad ji – bloga dukra. Ji žinojo, kad yra visa į savo tėvą, aršų idealistą.

Jei sąrašai būtų pamesti ar Janka juos sunaikintų dėl saugumo, kultų dar viena problema. Mirus Irenai, nebebus kam tų sąrašų atkurti. Irena buvo šios žydų gelbėtojų armijos generolas ir vienintelė iki smulkmenų žinojo, kas yra sąrašuose. Ji pažadėjo motinoms ir tėvams, vežamiems į Treblinką, kad tą informaciją perduos jų vaikams, kurie juos mylėjo. Kai jos nebeliks, šio pažado niekas negalės ištesėti.

Ją neramino ir dar vienas klausimas: kas pasakytų Adamui Celnikieriui? *Adamas. Jos Adamas.* Jos vyras Mietekas Sandleris kalėjo kažkurioje vokiečių karo belaisvių stovykloje, ir kol jį pasieks žinia apie jai įvykdytą egzekuciją, praeis kelios savaitės, o gal ir keli mėnesiai. Jei jis vis dar gyvas, tai kažkada įvyks. Bet ji ir Mietekas ėmė gyventi skyrium dar prieš karą, o ji mylėjo Adamą – Adamą, kuri, gavusį netikrą vardą ir naują tapatybę, draugai ir dabar slepia. Adamas buvo vienas iš nedaugelio išgyvenusių per karą Varšuvos žydų, ir jo gyvybei nuolat grėsė pavojus.

Gestapo sedano variklio burzgas aidėjo tyliose rytmetinės Varšuvos gatvėse. Sulig kiekvienu posūkiu gestapininkai nubusdavo. Irena turėjo pasiruošti tam, kas jos laukė. Ji turėjo pasiruošti nieko neišduoti, kad ir kaip bus kankinama. Nuo

jos tylėjimo priklausė pernelyg daug gyvybių. Slėpdama vaikus, Irena rizikavo savo gyvybe. Dabar ji buvo labiau nei bet kada pasirengusi savo paslaptis nusinešti į kapus. O kas, jei ji per silpna? Jei labai skaudėtų, gal ji išduotų net Adamo slėptuvę? Dabar svarstė, ką galėtų išverti. Ateinančiomis dienomis, kai tardytojai vėzdais ir vamzdžiais laužė jos kaulus, jai niekaip iš galvos neišėjo ta mintis.

Rytas buvo vėsus, nuo šalčio ir baimės ją krėtė šiurpas. Dabar automobilis palengva riedėjo į rytus plačia alėja, o kai jau buvo visai netoli gestapo būstinės, ėmė važiuoti greičiau. Netrukus Irena pasieks Szuchos alėją, paskutinį kelionės tikslą savo gyvenime. Ten ją išrengs, apieškos, muš ir tardys. Bus grasinimų ir gąsdinimų. Bus smūgiai, didelis skausmas ir žiaurūs kankinimai, kurių tada ji dar nepajėgė įsivaizduoti. Bus šalta. Norėdama bent trumpam sušildyti rankas, Irena įkišo jas į kišenės.

Jai širdis apmirė, vos tik pirštais palietė kažką lengvo, plono ir traškaus. Rūkomasis popierius. Irena staiga prisiminė, kad pamiršo ištraukti jį iš kišenės. Jame adresas. Per šitą popiergalį žus žmogus, kurį ji ketino aplankyti ryte. Popiergalis buvo ten, tarp jos pirštų.